

se at genføde Messias. Dette kunne Spener slet ikke gøutere, da det netop ville kompromittere hele den pietistiske sag med sådanne ekstatiskke, ekstraordinære indskydelser fra forvirrede, perplekse kvinder. De to pietister valgte ikke at udgrunde Guds skjulte handlinger, veje og vilje i dette stykke – og lod retsvæsenet klare processen. For fromhedspolitikken skyld.

Da brevvekslingen ophører i 1704, er den tyndet noget ud. Spener døde næstfølgende år. Da har man klart fornemmelsen af, at det er Francke, der helt har overtaget initiativet med pietismens organisering. Kontakten med Ludolff og SPCK i England er etableret, nu mangler kun Danmark, så de første missionærer kan udsendes til Tankquebar, men det er en historie, der udvikles efter Speners død.

For nærstudiet og nyvurderingen af den hallensiske pietisme er denne brevudgave naturligvis ganske uomgængelig.

Carsten Bach-Nielsen

Søren Kierkegaard

Journalerne NB15-NB20. Søren Kierkegaards Skrifter bind 23. Samt K23 Kommentarer til Journalerne B15-B20. Udgivet af Søren Kierkegaard Forskningscenteret. København: Gads Forlag 2007. 489 + 639 s. Samlet pris kr. 525.

Som nybegynder i sammenhængende læsning af Kierkegaards papirer må jeg straks sige, at det har været over forventning interessant læsning. De seks journaler dækker “kun” perioden fra 6. januar til et stykke ind i september 1850 og vidner om en usædvanlig skrive- og meddelelseslyst. Fortrædelighederne med Goldschmidt/Corsaren, den designerede “discipel” Rasmus Nielsen, modstanderen Martensen, for nu kun at nævne disse, indtager i dette tidsrum en stor plads i skribentens bevidsthed. Man fornemmer, hvordan han skriver sig på plads og finder Styrelsens virke i viderværdighederne. Og så er der selvfølgelig et væld af spændende overvejelser og iagttagelser, krydret med små træk fra hverdagen og tilspidsede udtalelser som f.eks.: “Aldrig er det Onde, Middelmådigheden, farligere end naar den udpyntes som “Hjertelighed””, eller: “Den grundtvigske Tale om det *døde* Bogstav har han selv udtværet til en *drøbende* Aandrighed” – det er vist ikke venligt ment. Uviljen mod den etablerede kirke går undervejs nærmest i selvsving, og Kierkegaard kan ikke blive træt af at latterliggøre levebrødspræsterne, “Levebrødrene”, for nu slet ikke at tale om professorer i teologi, der forkvakler det hele ved at ville lære det, som aldrig kan blive en lære. Kirkekampen er tydeligvis under anmarch. Heller ikke Luther går ram forbi: “Det gik lidt for ge-svindt med at klappe Verdslighed og Religiusitet sammen” til skade for eftertiden. Kierkegaard viser dog stor respekt for reformatoren, selv om han flere gange må bemærke, at han ikke var dialektiker. Det store dyr er dog dagspressen som den anonyme magthaver, og det i dag nærmest som religion dyrkede demokrati, bliver her tegnet med de mørkeste farver. Igen og igen skærpes kristendommens fordring til det yderste, mens dog Kierke-

gaard åbent vedgår, at han heller ikke selv evner at leve op til den. Man kan ikke lade være at spørge sig selv, hvad der befinder sig på den anden side af den rigtignok nødvendige indrømmelse af, at der består et svælg mellem Det Nye Testaments kristendom og kirken. Selvfølgelig kunne uhyre meget andet fortjene at blive fremdraget fra denne Kierkegaards særdeles selvbevidste selvscenearøttelse i selvudleveringens form.

Kommentarbindet har også været spændende at stifte bekendtskab med. Det er rent ud imponerende, hvad der er fundet frem til, som kan belyse teksten, og den i værkbundene utrolig omstændelige tekstredigering er her velsignet kort og suppleret med en meget hjælpsom indholdsoversigt. I kommentardelen gælder det, foruden henvisninger til personer og begivenheder i fortid og samtid, værker, som Kierkegaard henviser til, hvoraf lange tekstpassager aftrykkes. Hvad de såkaldte initialnoter angår, er princippet, at der ved hver journal begynder forfra. Så der er ting og forhold, som læseren får repeteret mindst seks gange, og i hvert fald i ét tilfælde to gange enslydende til samme journal (s. 40 og 95). I Paulus-noten vokser højtiden dog med dagen, og sjette og sidste gang er den rigtig god (s. 591). De ganske få trykfejl, jeg har fundet, vil jeg ikke nævne særskilt – dog skulle et “sin” (s. 14) have været “hans”, mens et “hans” (s. 32) skulle have været “sin”, og Bruno Bauer staves ikke Baur (s. 118, korrekt s. 146). Til gengæld vil jeg bemærke en forvirring i sprogbrugen om kirkefædre og kirkelærere. Origenes var ikke kirkelærer (s. 226), *doctor ecclesiae* (Ambrosius, Augustin, Hieronymus og Gregor den Store var de fire oprindelige, men siden kom der flere); han blev tværtimod fordømt ved flere kirkemøder. Og klarere er det ikke, når Augustin s. 244 kaldes “en af de fire rom.-katsolske kirkefædre.” Der er langt flere end fire! Ambrosius benævnes (s. 245) korrekt “kirkelærer”, men desuden helgen. Men det er Augustin vel også? Helt galt går det s. 248, hvor det i en beskrivelse af israelitternes ørkenvandring ender med, at den kommer til at vare ikke blot de bibelske 40 år, men hele 80 år. Det medfører i givet fald, at den hårdtprøvede Moses blev ikke bare 120, men 160 år, før han fik lov til at lukke sine trætte øjne. Kvinden, der salver Jesus ved gæstebudet identificeres alene i Johannesevangeliet som Maria, men dette navn forekommer ikke i Kierkegaards tekst, hvorfor han vel kunne have tænkt på den tilsvarende beretning i Markus- eller Matthæusevangeliet (s. 366). At Paulus gøres til forfatter af Hebræerbrevet (s. 390) er en fejl, der tidligere er påpeget (andetsteds oplyses korrekt, at der alene er 13 Paulusbreve). Alt dette er dog alene skønhedspletter på et fremragende stykke arbejde.

Mogens Müller

Pia Rose Böwadt og Ole Morsing (red.)

Skæbne, magt og vilje. Seks nedslag i den tidlige Nietzsche-reception. København: Anis 2006. 184 s. Kr. 189.

Nietzsche bliver man aldrig færdig med. Nærværende bog rummer en indledning og seks danske bidrag, der beskæftiger sig med receptionen af Ni-